

RENÉ VAN DER RIJST

Het geschenk van vertrouwen

De maakbare samenleving voorbij

1. Inleiding

Dit boek was al bijna klaar, toen de coronacrisis uitbrak, een crisis die nog maar weer eens duidelijk maakt, hoe belangrijk vertrouwen is. Er is vertrouwen nodig dat de overheid de juiste maatregelen neemt, dat de wetenschap in staat is goede oplossingen te bieden en dat de media juiste informatie bieden. Ook is het van groot belang dat de overheid haar burgers vertrouwt en dat staten elkaar vertrouwen. In een artikel in de *Financial Times*¹ stelt Yuval Noah Harari dat de crisis ons voor twee belangrijke keuzes stelt. De eerste is de keuze tussen totalitaire surveillance of vertrouwen in de burgers. De tweede is die tussen nationalistische isolatie en wereldwijde solidariteit. De crisis zal ons samenleven veranderen, volgens Harari, en bij alle maatregelen die we nemen, moeten we ons afvragen in wat voor wereld we willen leven.

Die eerste keuze gaat tussen controle en vertrouwen. Met allerlei technische hulpmiddelen zijn we in staat alle burgers te controleren en zelfs om voortdurend hun lichaamstemperatuur in de gaten te houden. Maar willen we dat? Willen we voortdurend in de gaten gehouden worden? Het alternatief is vertrouwen: erop vertrouwen dat burgers, wanneer ze de juiste informatie krijgen, de goede keuzes zullen maken. Op de korte termijn is dat alternatief niet per se beter. De Chinese aanpak van de coronacrisis, die veel meer van controle uitgaat, lijkt minstens zo goed te werken als de Nederlandse aanpak, die meer van vertrouwen uitgaat. Op de lange termijn echter is de aanpak die uitgaat van vertrouwen verre te verkiezen boven controle. Hoezeer we in de crisis ook begrip hebben voor meer directieve maatregelen van de regering, uiteindelijk willen we niet in een samenleving leven waar we voortdurend in de gaten gehouden worden. En het is maar de vraag of maatregelen gericht op controle na de crisis worden teruggedraaid.

---

1 <https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75>

De tweede keuze is die tussen internationale solidariteit en isolationisme. Interessant is om te zien dat China de samenwerking zoekt en andere landen wil laten profiteren van de ervaringen die daar zijn opgedaan. China werkt zo aan vertrouwen, terwijl de VS zich juist terugtrekken. Tegelijk blijkt er een diep wantrouwen jegens China te zijn, dat zich niet zomaar weg laat nemen: heeft China de crisis wel goed aangepakt? Zijn er in China op tijd maatregelen genomen? Tegelijk vinden we het vaak moeilijk te geloven, dat de VS niet langer de betrouwbare bondgenoot zijn, die ze ooit waren.

De vraag is hoe zich dit na de coronacrisis verder ontwikkelt: zullen landen weer meer op zichzelf worden om de onderlinge afhankelijkheid te verkleinen of zal de crisis het besef dat we elkaar nodig hebben juist versterken? Op dit moment valt daar nog weinig over te zeggen, maar hoe dan ook zijn het belangrijke vragen: willen we in een land en in een wereld leven waarin we uitgaan van vertrouwen, of richten we ons veeleer op controle en beheersing? Dat lijkt een haast retorische vraag: natuurlijk kiezen we voor vertrouwen, zou je zeggen. Maar de praktijk van de afgelopen decennia is dat dit vertrouwen steeds meer ondermijnd is en vervangen door controle en beheersing. Meer en meer zijn we met wantrouwen naar de overheid gaan kijken, naar de wetenschap en naar de media. Politici hebben daar zelf trouwens het nodige aan bijgedragen door hun collega's met een voortdurend wantrouwen tegemoet te treden, door te spreken over 'nepnieuws' en de resultaten van wetenschap in twijfel te trekken. Maar ook om op het eerste gezicht goede redenen wordt vertrouwen nogal eens vervangen door controle. Na de crisis zal ongetwijfeld de vraag opkomen: hoe voorkomen we dat zoiets nog eens gebeurt? Het antwoord op die vraag zou wel eens 'meer controle' kunnen zijn. Immers, als we een dergelijk nieuw virus in een vroeg stadium signaleren, wordt de kans op een pandemie veel kleiner. Maar wat is de prijs die betaald moet worden voor toename van de controle? Wat zijn de gevolgen daarvan voor het onderling vertrouwen?

Wat de coronacrisis echter ook laat zien, is hoeveel vertrouwen er dan toch blijkt te zijn, in elk geval in Nederland. De onderlinge verbondenheid en zorg voor elkaar blijken groot, net als, dan toch, het

vertrouwen in de overheid en de media. We vertrouwen er in grote lijnen op dat we er met elkaar wel uitkomen, zonder dat we weten of de overheid en de wetenschap dat waar kunnen maken. Juist op een moment dat we onszelf buitengewoon kwetsbaar weten en dat de toekomst – vooralsnog – niet maakbaar is, blijkt dat vertrouwen er te zijn. In de literatuur (ik kom daar straks op terug) wordt vertrouwen doorgaans gebaseerd op het je houden aan je beloftes: doen wat je beloofd hebt. Maar in deze crisis is het maar de vraag of de genomen maatregelen de goede zullen blijken te zijn en toch is er vertrouwen.

Dat sluit aan bij wat ik in dit boek wil verdedigen: dat er doorgaans met een te beperkte blik naar vertrouwen wordt gekeken. Dat vertrouwen niet maakbaar is, maar veeleer een geschenk. En de spannende vraag voor de toekomst zou wat mij betreft niet moeten zijn hoe we een nieuwe crisis moeten voorkomen, maar hoe we het vertrouwen dat er in deze tijd blijkt te zijn kunnen bewaren.

Vertrouwen

Het woord is al een paar keer gevallen: vertrouwen. Maar waar hebben we het dan over? Dat is, zoals nog zal blijken, niet zo gemakkelijk te definiëren. Vertrouwen blijkt tamelijk ongrijpbaar. Om toch een soort werkdefinitie te geven: vertrouwen is een diepgevoelde overtuiging dat het goed komt en goed is, een overtuiging op grond waarvan je handelt. Dat gevoel hoeft niet eens zo erg bewust te zijn. Feitelijk blijken we vaker te vertrouwen dan we zelf denken. Als we in de auto stappen, bijvoorbeeld, gaan we er doorgaans zonder nadenken van uit dat we veilig op onze bestemming komen. Dat geldt ook voor ons leven: de meesten van ons gaan er meestal van uit dat we wel ‘op onze bestemming’ zullen komen, wat die bestemming ook mag zijn.

Dit vertrouwen als een soort grondhouding is, geloof ik, belangrijker dan vertrouwen *in* iets of vertrouwen *dat* iets zal gebeuren. Maar daar gaan de meeste discussies over. Over het vertrouwen in de economie en in de politiek, de media of de bankensector. Als het gaat om dit soort vertrouwen in instituten en instellingen dan wordt

er wel gesproken van een ‘vertrouwenscrisis’²: Nederland gold lange tijd als een land met een hoog onderling vertrouwen³ – en is dat vergeleken met andere landen nog steeds⁴ – maar dat vertrouwen is tanende. In een peiling in 2018 gaf 60% van de Nederlanders aan vertrouwen te hebben in de medemens; de rechterlijke macht (72%), de politie (75%) en het leger (64%) scoorden wat hoger, de banken (43%) veel lager, maar wel nog net een procentje meer dan de Tweede Kamer, terwijl de Europese Unie juist iets hoger scoorde (45%). De pers moest het doen met 36%, helemaal onderaan kwamen de kerken (29%).⁵

Nu is de vraag wel wat er dan precies gemeten wordt. Het CBS vraagt ‘hoeveel vertrouwen heeft u in de politie, de banken, de overheid, enz.’, zonder nader te specificeren wat vertrouwen inhoudt. Maar als vertrouwen in de politie betekent dat je erop vertrouwt dat de politie niet corrupt is en niet aan klassenjustitie doet, dan is het veel erger dat een kwart van de Nederlanders geen vertrouwen heeft in de politie, dan wanneer het betekent dat je erop vertrouwt dat de politie alle zaken oplost. In dat geval is driekwart van de Nederlanders behoorlijk naïef. Hetzelfde geldt voor vertrouwen in de medemens: wat betekent dat? Betekent het dat je geneigd bent anderen te vertrouwen, of dat je anderen altijd vertrouwt? Betekent het dat 40% van de Nederlanders niemand vertrouwt? En hoe belangrijk is dat?

Het antwoord op die vraag is simpel: heel belangrijk. Zonder vertrouwen functioneert een samenleving minder goed en is het moeilijker de onderlinge samenhang overeind te houden. Een samenleving zonder vertrouwen roept visioenen op van een Orwelliaanse maatschappij waarin iedereen eindeloos gecontro-

---

2 Zie S. Knepper, J. Kortenaar (red.), *De vertrouwenscrisis. Over het krakend fundament van de samenleving*. Amsterdam 2008.

3 Zie F. Fukuyama, *Welvaart. De grondslagen van het economisch handelen*. Amsterdam/Antwerpen 1995.

4 Scandinavische landen scoren over het algemeen iets hoger, maar in België bijvoorbeeld heeft slechts 43% vertrouwen in de medemens, in Oost-Europa is dat vertrouwen vaak nog lager. Zie <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2016/43/het-sociaal-kapitaal-in-europese-regio-s>

5 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/11/vertrouwen-in-europa-en-politiek-stijgt>

leerd wordt, dan wel van een samenleving die tot anarchie vervalt en waar het recht van de sterkste heerst. Maar vertrouwen is niet alleen in de samenleving belangrijk, ook in ons eigen leven kunnen we niet zonder vertrouwen. ‘Zonder vertrouwen zouden we verlamd raken door passiviteit’, merkt Katherine Hawley op.⁶ We kunnen immers niet alles zelf en ook kunnen we niet alles controleren. We kunnen onze kinderen niet de hele dag in de gaten houden. Allerlei technische processen zijn voor de meeste mensen te ingewikkeld om te kunnen controleren. We kunnen niet anders dan erop vertrouwen dat de mensen die voor water uit de kraan zorgen, voor elektriciteit en al die andere ‘vanzelfsprekende’ dingen, hun werk doen. We zouden ook hoogst ongelukkig worden als we niemand konden, of durfden te vertrouwen, of als we zelf voortdurend met wantrouwen bejegend werden. Ieder van ons wil graag betrouwbaar gevonden worden, in elk geval door de mensen om je heen, maar bijvoorbeeld ook door de overheid. De ‘toeslagenaffaire’ die in 2019 aan het licht kwam – honderden, mogelijk duizenden mensen die hun toeslag voor de opvang van hun kinderen terug moesten betalen, omdat ze verdacht werden van fraude – is niet alleen kwalijk, omdat de verdenking onterecht bleek en het veel te lang duurde voor zij gecompenseerd werd, maar ook vanwege het fundamentele wantrouwen van de overheid jegens haar burgers dat hieruit sprak.

Meer vertrouwen

Vertrouwen is dus belangrijk. Een samenleving met vertrouwen is beter dan een samenleving zonder vertrouwen. Tegelijk is er, zoals gezegd, sprake van een vertrouwenscrisis. Het gaat niet goed met het onderlinge vertrouwen, al valt dat in Nederland nog relatief mee. In bijvoorbeeld de VS is dat veel sterker. Mede aangewakkerd door president Trump heerst daar een behoorlijk groot wantrouwen ten opzichte van de media, de wetenschappers en de politiek. Wat kun je daaraan doen?

---

6 K. Hawley, *Trust. A very short introduction*. Oxford 2012, 1.

Er wordt heel veel geschreven over vertrouwen en daarin vallen twee dingen op: ten eerste dat vertrouwen doorgaans wordt gezien als iets tussen twee partijen, waarbij de ene partij erop vertrouwt dat de andere partij iets doet (of laat). Annette Baier bijvoorbeeld definieert: 'Vertrouwen is andere personen (natuurlijke of niet-natuurlijke personen zoals bedrijven, de overheid etc.) laten zorgen voor iets waar ik om geef, waarbij "zorgen voor" impliceert dat die ander enige beslissingsbevoegdheid krijgt.'⁷

Het tweede dat opvalt, is dat men er vrijwel altijd van uitgaat, dat er gewerkt kan worden aan vertrouwen en dat het dus tot op zekere hoogte 'maakbaar' is.⁸ Betrouwbaar zijn is bijvoorbeeld belangrijk: doen wat je beloofd hebt. Openheid is belangrijk: je fouten toegeven en je vervolgens inzetten om de zaken recht te zetten. De intentie van degene die vertrouwd wordt, speelt een rol net als zijn of haar kwaliteiten. Als iemand vooral zijn eigen doelen nastreeft, of niet competent is, dan kun je hem of haar een bepaalde taak beter niet toevertrouwen.

Deze opvatting van vertrouwen gaat ervan uit dat je iemand anders tamelijk bewust iets toevertrouwt. Het verschil met een afspraak of een contract is tamelijk klein. Vertrouwen is zo een soort 'product': iets wat geschapen kan worden door aan bepaalde voorwaarden te voldoen. Het is zo ook iets waar je tamelijk rationeel mee om kan gaan: je kunt erover nadenken wie je vertrouwt en waarom en zo het risico beperken.

Een voorbeeld: het regeerakkoord van het in 2017 aangetreden kabinet van VVD, CDA, D66 en CU heeft als motto 'Vertrouwen in de toekomst'. Dit begint met de woorden:

---

7 A.C. Baier, *Moral prejudices. Essays on ethics*. Harvard 1995, 105.

8 Zie B. Nooteboom, *Vertrouwen. Opening naar een veranderende wereld*. Utrecht 2017; M. Kohn, *Trust. Self-interest and the common good*. Oxford 2009; R. Hardin, *Trust*. Cambridge 2006; P. Faulkner & T. Simpson (ed.), *The philosophy of trust*. Oxford 2017. Voor een overzicht van relevante (Engelstalige) literatuur over vertrouwen ingedeeld in thema's: J. Simon, 'Trust.' In: Pritchard, D. (ed.), *Oxford Bibliographies in Philosophy*. New York/Oxford 2013.

In Nederland gaan individuele vrijheden en een hecht collectief hand in hand. Hier kan iedereen de ambitie najagen om over de hoogste lat te springen, in de zekerheid dat er een vangnet is als dat nodig is. De zorgen die er ook zijn, delen we. Als het erop aankomt, lossen we in Nederland problemen samen op. Daarmee hebben we alles in huis om de grote vraagstukken van deze tijd aan te kunnen. We hebben vertrouwen in de toekomst.⁹

Vertrouwen is hier een soort afspraak tussen de regering en de burgers dat we samen de problemen oplossen. Het regeerakkoord spreekt van grote ambities die iedereen na kan jagen, van het delen van zorgen en samen oplossen van problemen: zowel ons eigen leven als dit land liggen in onze handen, maar we moeten wel aan de slag. Vertrouwen is van ons afhankelijk: wij hebben alles in huis om de vraagstukken aan te kunnen en *daarom* kunnen we vertrouwen in de toekomst hebben. De regering mag afgerekend worden op het nakomen van de beloftes, die in het regeerakkoord worden gedaan. Maar wat gebeurt er als dat vertrouwen beschaamd wordt, als problemen niet opgelost blijken te kunnen worden, of niet *samen* opgelost kunnen worden of het vangnet er niet is, als dat nodig is?

Vertrouwen is hier een soort afspraak, gebaseerd op een belofte. Dat betekent ook, dat als de regering haar beloftes niet waarmaakt, dat het vertrouwen dan weg is. Als je zegt ‘vertrouw me maar’ en vervolgens blijkt dat boeren, verpleegkundigen en leraren vinden dat er te weinig aandacht voor hun problemen is, dan kan het niet anders of ze voelen zich bedonderd. Ze hadden de regering dus *niet* moeten vertrouwen en zullen dat ook niet snel meer doen. Als je vervolgens nog een paar van dat soort ervaringen hebt, dan leidt dat er al snel toe dat je alleen nog de mensen om je heen gaat vertrouwen.

Natuurlijk zijn er dingen die je kunt doen – of die je beter kunt laten – als je iemands vertrouwen wil winnen. Doen wat je beloofd hebt, niet te veel beloven, open en eerlijk communiceren. Maar daarmee is nog niet gezegd dat je dat vertrouwen ook krijgt. In veel situaties, en vooral, lijkt het wel, als je vertrouwen het hardst nodig

---

9 Zie: <https://www.kabinetsformatie2017.nl/documenten/publicaties/2017/10/10/regeerakkoord-vertrouwen-in-de-toekomst>

hebt, is vertrouwen niet maakbaar. Als je geliefde je in de steek laat, als een kind overlijdt of je zakt voor de zoveelste keer voor je rijexamen, dan kan men wel zeggen ‘je moet vertrouwen houden’, maar juist dan is het vreselijk moeilijk om te vertrouwen. Juist ook, omdat op dat moment niet zo duidelijk is, in wie of waarop je dan moet vertrouwen en wat je dan mag verwachten.

Tegelijk echter blijkt vertrouwen er in heel veel situaties gewoon te zijn, zonder dat we daar al te veel over nadenken. We gaan relaties aan met onbekenden, we leggen ons leven in handen van een chirurg, we blijven vertrouwen in ons zelf houden nadat we afgewezen zijn bij een paar sollicitaties. Maar ook bleven we er lang op vertrouwen, dat banken het beste met ons voorhadden. Wellicht hebben we er ook te veel vertrouwen in dat de wetenschap de klimaatcrisis wel op zal lossen en dat die aardige buurman gewoon een aardige buurman is. Maar blijkbaar doen we dat. Blijkbaar zijn we geneigd anderen te vertrouwen zonder daar al te veel over na te denken. Als we dat niet doen, als we geneigd zijn anderen te wantrouwen, dan is dat vaak al even instinctief.

Dit aspect, het besef dat vertrouwen iets heeft wat de maakbaarheid overstijgt, iets ‘transcendents’, ontbreekt veelal in hedendaagse discussies over vertrouwen.¹⁰ Er ligt een tamelijk eenzijdige nadruk op vertrouwen als een ‘product’, als iets waaraan gewerkt kan worden. Dat het er soms gewoon blijkt te zijn, wordt over het hoofd gezien, net als dat het er soms niet is, wanneer dat juist nodig is en ondanks alle inspanning om het te bewerken. De vraag zou mijns inziens niet moeten zijn hoe we aan vertrouwen kunnen werken, maar hoe we omgaan met het ons geschonken vertrouwen: hoe bewaren we het vertrouwen dat ons geschonken wordt, het vertrouwen dat er al is? In een samenleving waarin zoveel wantrouwen is, red je het niet met ‘werken aan vertrouwen’, omdat je vertrouwen uiteindelijk niet kunt verdienen en als je het krijgt, heb je het niet per se verdiend. Wanneer heeft de regering genoeg gedaan om ons vertrouwen te verdienen? Wanneer hebben banken genoeg gedaan – als we 3% rente krijgen over ons spaargeld, of 4%, of is het genoeg dat ze

---

10 Vgl. Rick Benjamins, ‘De rol van het vertrouwen in de theologie van Wilhelm Hermann.’ In: *Nederlands theologisch tijdschrift* 66/2, 2012, 87-104.

niet failliet gaan? Tegelijk blijkt er vertrouwen te zijn in de regering, in banken.

Het punt dat ik hier wil maken, is dat functionele opvattingen van vertrouwen zoals die van Baier tekortschieten. Vertrouwen is meer dan iets uit handen geven en een vertrouwenscrisis is niet op te lossen door beter je best te doen. Vertrouwen gaat verder dan dat, dieper dan dat. Het is, zoals gezegd, een fundamentele overtuiging dat de ‘wereld’ betrouwbaar is. Het is een vorm van ‘geloven’ en de vertrouwenscrisis is, wil ik betogen, ook een spirituele crisis.

De vertrouwenscrisis als spirituele crisis

In dit boek benader ik de vertrouwenscrisis als een *spirituele crisis*. Ik bedoel daarmee dat vertrouwen draait om zingeving, of eigenlijk, beter, om het ontvangen van zin. Erik Borgman schrijft: ‘Wij willen, kortom, hoop scheppen, vertrouwen genereren, zin geven. Wij lijken te vergeten dat wij hoop, vertrouwen en zin allereerst krijgen.’¹¹ Dat is het probleem: vertrouwen is te veel in de sfeer van maakbaarheid terecht gekomen, het is een product geworden, iets waaraan gewerkt moet worden en dat – functioneel – ingezet wordt om een bepaald doel te bereiken. Wij vertrouwen de overheid, bijvoorbeeld, opdat de overheid onze belangen dient. Zodra dat niet langer het geval is, verliezen we ons vertrouwen. Maar vertrouwen heeft met ‘zin’ en ‘betekenis’ te maken: leven met vertrouwen maakt het leven zinvoller, rijker aan betekenis. En dat vertrouwen en die ‘zin’ moeten in de eerste plaats geschonken worden. Probeer maar eens te bedenken hoe je leven is, als je mensen om je heen hebt die je hun vertrouwen schenken en bedenk dan hoe het is, als je moet leven of werken in een sfeer van wantrouwen. Dat laatste gaat ongetwijfeld ten koste van je levensgeluk. Vertrouwen is dus geen middel, maar een doel in zichzelf: het is goed als je vertrouwen ontvangt, als je anderen vertrouwen schenkt, ook zonder dat je daar iets mee wilt bereiken. Het maakt niet alleen je eigen leven rijker, het verrijkt ook relaties.

---

¹¹ E. Borgman, *Leven van wat komt. Een katholiek uitzicht op de samenleving*. Utrecht 2017, 9.

Omgekeerd, wie weinig vertrouwen krijgt, wie vooral wantrouwen ontmoet of onverschilligheid zal zich niet erkend voelen in zijn of haar mens-zijn. Die strijd om erkenning om gezien te worden, gehoord, vertrouwd, kon wel eens de bron zijn van heel wat conflicten in de wereld, van het verlangen naar autonomie in Catalonië tot boze boeren op het Binnenhof. Vaak gaat het daarin niet in de eerste plaats om een probleem dat opgelost moet worden – al wordt het doorgaans wel zo aangepakt – maar juist om erkenning, gehoord en gezien worden; het draait om betekenis hebben, van betekenis zijn als mens in relatie tot anderen. Het gaat om het vertrouwen dat de wereld uiteindelijk een veilige plek is, om het vertrouwen dat het goed zal komen, dat het goed is, dat jij er bent.

Vanouds was zingeving het terrein van religie. Religie is echter verregaand teruggedrongen naar de privésfeer. Wat je gelooft, mag je zelf weten. Impliciet is daarmee ook gezegd, dat het niet zo belangrijk is, wat je gelooft. De discussies gaan dan ook vaak over uiterlijkheden: het dragen van kruisjes of hoofddoeken, religieuze geboden. Zo heeft er ook een boedelscheiding plaatsgevonden tussen vertrouwen en geloven. In boeken over vertrouwen gaat het meestal niet over geloven. In de artikelenbundel *De vertrouwenscrisis*, die ik eerder al aanhaalde, komen sociale wetenschappers, juristen, filosofen, psychologen, economen en politicologen aan het woord, maar geen theologen. Annette Baier, een filosofe die grote invloed heeft gehad op het debat over vertrouwen schrijft: 'De theologische literatuur over vertrouwen in God is weinig behulpzaam als we vertrouwen in mensen willen begrijpen.'¹² Dat kan wel kloppen: in boeken over geloven gaat het dan meestal weer niet over vertrouwen. Zo schrijven Volf en Croasmun: 'Geloof (*faith*) is niet enkel iets aannemen en zelfs niet alleen persoonlijk vertrouwen ondersteund door een aantal overtuigingen. Het is een hele levenswijze.'¹³ Vertrouwen is hier, zoals wel vaker in de protestantse traditie¹⁴, wel een

---

12 A.C. Baier, *Moral prejudices*, 107.

13 M. Volf, M. Croasmun, *For the life of the world. Theology that makes a difference*. Grand Rapids 2019, 115.

14 G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek. Een inleiding*. Zoetermeer 2012, 601 e.v.

deel van geloven, maar geloven is meer dan dat. Vertrouwen in God wordt bovendien als iets anders dan vertrouwen in mensen opgevat, hoewel veelal dezelfde woorden worden gebruikt: het Griekse woord *pistis* kan zowel met 'geloof' als met 'vertrouwen' worden vertaald, hetzelfde geldt voor het Latijnse *fides*. *Credo* ('ik geloof') hangt samen met *krediet*, het vertrouwen dat je van de bank krijgt als je geld wilt lenen. Toch lijken theologen beide het liefste van elkaar te willen (onder-)scheiden.

Ik denk dat beide juist in hun samenhang moeten worden beschouwd. 'Geloven' is in mijn optiek de betrekking op iets transcendent, op iets wat het maakbare overstijgt, wat 'van elders' komt. Geloven is eerst een relationeel begrip, pas daarna heeft het ook een kennisaspect en kan het duiden op het behoren tot een bepaalde familie van gelovigen. Geloven is een manier om met contingentie om te gaan, met de toevalligheid, de voorlopigheid en de ondoorgrondelijkheid van het bestaan, zonder dat we dit onder controle kunnen krijgen. Precies daarom moeten geloven en vertrouwen niet van elkaar losgemaakt worden, om dat element van transcendentie in vertrouwen te behouden.

Ik denk dat het niet toevallig is, dat op het moment dat de secularisatie echt goed door begon te zetten, in de loop van de jaren '80 van de vorige eeuw, ook 'vertrouwen' een thema werd. Vertrouwen lijkt zo'n vanzelfsprekend thema, maar voor die tijd werd er nauwelijks over vertrouwen geschreven, daarna kwam er een lawine van publicaties op gang.¹⁵ Niet alleen God verdween uit Jorwerd, er verdween ook nog iets anders: ook de onderlinge samenhang werd minder. Geert Mak vertelt hoe de dorpsschilder vroeger persoonlijk zijn geld ging innen. Op een avond ging hij bij zijn klanten langs, er werd koffiegedronken, een sigaar gerookt, intussen werd er over het werk nog eens nagepraat. Dat verdween: de dorpsschilder werd vervangen door een bedrijf, het geld werd gewoon overgemaakt,

---

15 Zie S. Peng-Keller, 'Vertrauensprobleme, Vertrauensformen und Vertrauensforschung. Versuch eines Überblicks.' In: *Vertrauen verstehen. Hermeneutische Blätter* 1/2 · 2010. 5-21, m.n. 16-19. http://www.hermes.uzh.ch/dam/jcr:00000000-0884-14d9-ffff-ffffc866441a/HBL_2010_1_2_Inhalt.pdf

de relatie werd zakelijker.¹⁶ Het verdwijnen van God is niet de oorzaak van het verdwijnen van de onderlinge band en andersom is het zwakker worden van onderlinge contacten niet de oorzaak van het verdwijnen van God – integendeel, in kleine dorpen is de kerk soms de enige plaats waar de bewoners elkaar ontmoeten – maar het heeft wel met elkaar te maken. Beide zijn het gevolg van al in de Verlichting begonnen processen van ‘ontbedding’, vervreemding en individualisering, processen waardoor mensen losser raakten van God, van elkaar en van de wereld. Lange tijd zagen we, bijvoorbeeld, de natuur slechts als bron van grondstoffen, naar believen te gebruiken. Intussen komt er wel een kentering op gang en gaan we meer en meer beseffen dat de aarde ons draagt, dat we met haar verbonden zijn en dat ons lot van haar lot afhangt.

Dat relaties zakelijker worden, meer functioneel en doelmatiger, is niet goed voor het vertrouwen. Vertrouwen berust immers op onderlinge banden, op een zeker begrip voor elkaar. Onbekend maakt nu eenmaal onbemind. Dat was altijd een belangrijke functie van religie: het onderhouden van relaties, gemeenschapsvorming. Daarnaast organiseerde religie altijd aandacht. Religie gaat over ‘stil staan’ en ‘stil worden’, over ‘aandachtig leven’. Religie is haast per definitie onzakelijk en ondoelmatig. Het biedt een andere kijk op de werkelijkheid. Geloven vraagt om vertrouwen in de ander, ook – en misschien wel vooral – als die ander anders is, een vreemdeling, een buitenstaander. Geloven is verder ook oog hebben voor *het* andere, voor het onverwachte, voor wat tegen de draad ingaat, voor het wonder, al dan niet alledaags.

Samenvattend: vertrouwen is in mijn optiek ‘meer dan het gewone’, er is iets transcendent in vertrouwen, iets wat de maakbaarheid overstijgt, vertrouwen is altijd ook een soort geloven: niet weten en toch vertrouwen, niet zien, maar het erop wagen. Het is een manier om met onzekerheid om te gaan. Vertrouwen heeft het echter moeilijk in een tijd waarin banden losser worden en waarin we, naar het zich laat aanzien, steeds slechter om kunnen gaan met onzekerheid. Wat mij interesseert, is waar tegenbewegingen zichtbaar worden, zoals dat toenemende besef, dat we verbonden zijn

---

16 G. Mak, *Hoe God verdween uit Jorwerd*. Amsterdam 1997¹⁰, 24.

met de aarde. Waar en hoe ontwikkelen zich nieuwe vormen van vertrouwen, hoe is dit verbonden met geloven – en hoe kunnen we dit vertrouwen bewaren en versterken?¹⁷

De opzet van dit boek

Zoals gezegd, het gaat in dit boek over de vertrouwenscrisis als een spirituele crisis. Vertrouwen en geloven hebben beide met verbinding te maken: verbinding met mensen om ons heen, met ‘de wereld’, met ‘God’. Beide hebben te maken met het gevoel deel uit te maken van een tot op zekere hoogte zinvol verband en beide zijn niet zonder meer maakbaar. ‘Vertrouwen komt te voet en gaat te paard’ zegt het spreekwoord. Je verspeelt het sneller dan dat je het terugwint. In dit boek onderzoek ik een aantal ontwikkelingen die ertoe geleid hebben dat vertrouwen moeilijker is geworden. Ontwikkelingen die allemaal te maken hebben met het losser worden van verbanden, waardoor we niet goed meer weten waar we bij horen en wie we kunnen vertrouwen. We zijn losser komen te staan van zinvolle verbanden – het is niet voor niets dat er zo vaak en zo veel

---

17 De gedachte dat vertrouwen in de eerste plaats geschonken wordt, net als hoop en betekenis en dat het er dus om gaat te leren leven van wat komt, van wat zich aandient, noemt Erik Borgman een ‘katholiek uitzicht op de samenleving’. Wat dat precies is, een ‘katholiek uitzicht’, verheldert Borgman aan de hand van de gedachten van de gesecculariseerde Joodse filosoof Hannah Arendt (1906-1975). De constatering dat er een wonder moet gebeuren om het maatschappelijk leven perspectief te geven, hoeft ons volgens Arendt niet af te schrikken of hopeloos te maken. Integendeel, er gebeuren dagelijks wonderen volgens Arendt. Er is niets gewoners dan een wonder: een gebeurtenis die niet voorspeld kan worden en die je achteraf niet kunt verklaren. Zoals de liefde zomaar over je kan komen.

Een katholiek uitzicht op de samenleving gaat ervan uit dat die wonderen her en der gebeuren, en dat zij erom vragen waargenomen te worden, opdat eraan kan worden meegewerkt. Het gaat er dus niet in de eerste plaats om dat er iets *gedaan* wordt, het gaat er in de eerste plaats om dat er iets *gezien* wordt. Dat gezien wordt hoe er her en der al ‘iets van God’ gebeurt. (E. Borgman, *Leven van wat komt*, 13.)

over 'verbinding' wordt gesproken. Dat geeft wel aan, dat er iets mee aan de hand is. We zien vertrouwen bovendien niet langer als iets wat ons draagt, maar als een soort hulpmiddel. We zijn op een vrij technische manier naar de wereld gaan kijken: de wereld moet georganiseerd worden, geordend, beheerst met technische middelen. Maar vertrouwen laat zich nu juist niet organiseren. Tegelijk blijkt het er soms te zijn, het blijkt ons soms 'gegeven': hoe kunnen we dat geschonken vertrouwen bewaren en versterken?

In hoofdstuk 2 ga ik nog wat verder in op 'vertrouwen' en 'geloven'. Waar hebben we het over als we het over vertrouwen hebben en hoe hangt dat samen met geloven?

In hoofdstuk 3 gaat het over 'ontbedding', het proces waarin we steeds lossler raken van de wereld om ons heen, van vaste overtuigingen en opvattingen. Ooit lag de loop van het leven zo ongeveer van de wieg tot het graf vast, nu stroomt het alle kanten op, is er van alles mogelijk. Dat vraagt heel veel van ons vertrouwen: we weten niet hoe het verder zal gaan, we kennen de meeste mensen om ons heen niet. Tegelijk ontstaan er her en der nieuwe netwerken en verbanden, vaak kleinschalig, waar een nieuw vertrouwen groeit.

Nog zo'n beweging die ons onzeker maakt, is het steeds groter worden van de wereld, de 'globalisatie'. Dit is het thema van hoofdstuk 4. Het effect daarvan is enerzijds dat alles steeds gelijkvormiger wordt, anderzijds komen we daardoor juist in aanraking met heel veel verschillende culturen, religies en overtuigingen. Beide maken onzeker: doe ik er nog wel toe, als één van de vele? En wat is mijn overtuiging waard, als er zoveel verschillende overtuigingen zijn? Daar tegenover staat het zoeken naar erkenning en bezieling: het verlangen gezien te worden en een betekenisvol leven te leiden.

Ontbedding en globalisatie zijn grote processen, grote bewegingen waarin wij meegezogen worden. In hoofdstuk 5 gaat het juist over het concrete vertrouwen in de ander. Zoals gezegd wordt vertrouwen doorgaans opgevat als een soort afspraak tussen twee partijen en als iets dat maakbaar is. Vertrouwen is in de eerste plaats, zo lijkt het, iets waar ik aan moet werken om te zorgen dat ik betrouwbaar ben. In dit hoofdstuk ga ik nader in op de vraag wat het

betekent dat vertrouwen in de eerste plaats geschonken wordt, dat het er blijkt te zijn, en dat het de maakbaarheid overstijgt.

Hoofdstuk 6 gaat over onze meest fundamentele onzekerheid: over het kwaad dat inbreekt in het leven, dat ons vertrouwen in de zin van het bestaan aantast. Het kwaad waarvan we eigenlijk vinden dat het er niet mag zijn, dat het niet hoort, waartegen we ons willen beschermen, beveiligen. Maar het is er. Tegelijk blijkt er juist dan soms ineens iets als ‘geloof’ of ‘vertrouwen’ te zijn.

In hoofdstuk 7 gaat het over ‘rechtvaardigheid en zorg’. Onze samenleving neigt er steeds meer toe om alles via het recht te regelen. Er wordt wel gesproken van de ‘juridisering van de samenleving’.¹⁸ Er komen steeds meer wetten en regels, wat leidt tot een gebrek aan overzicht en het leidt tot bureaucratisering: er moeten steeds meer formulieren worden ingevuld en gegevens worden bijgehouden om de naleving van al die wetten te kunnen controleren. Tegelijk is er een tegenbeweging zichtbaar waarin aandacht gevraagd wordt voor ‘zorg’, voor het zorgen voor anderen. De ander zou ons een zorg moeten zijn. Veel meer dan recht berust zorg op vertrouwen, maar wat betekent dat?

In hoofdstuk 8 ten slotte blik ik terug en kijk ik verder op zoek naar hoop voor de toekomst.

Ten slotte: voor het schrijven van een boek is het nodige vertrouwen nodig. Gelukkig waren er mensen die me dat vertrouwen gaven. Ik wil prof. dr. Rick Benjamins graag bedanken, die me in een vroege fase van het verkeerde pad hield. Joep de Jong en prof. dr. Wouter Slob, die met me meelazen en me met hun commentaar – en hun vertrouwen – op de goede weg hielden. Tessa van der Rijst, tot op de komma nauwkeurig. En natuurlijk Annemariëk, voor al het vertrouwen, altijd.

---

18 Zie <http://www.arnokorsten.nl/PDF/Beleidsinstrumenten/Juridisering.pdf>

‘Er is iets transcendent in vertrouwen, iets wat de maakbaarheid overstijgt, vertrouwen is altijd ook een soort geloven: niet weten en toch vertrouwen, niet zien, maar het erop wagen.’

René van der Rijst stelt dat de vertrouwenscrisis waarin wij ons bevinden een spirituele crisis is. We zijn op een technische manier naar de wereld gaan kijken: de wereld moet georganiseerd worden, geordend, beheerst met technische middelen. Vertrouwen is echter niet te organiseren. Je ontvangt het. In dit boek laat Van der Rijst wege zien hoe wij het vertrouwen in elkaar weer terugkrijgen. Want zeker in deze tijd hebben we elkaar hard nodig.

René van der Rijst is theoloog en protestants predikant te Haarlem.

NUR 730

ISBN 978 90 435 3538 0

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT